

## بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه

### آزاد اسلامی (واحد فیروزکوه) ♦

ناهید دهقان عقیقی<sup>۱</sup>

فرزانه چاوش‌باشی<sup>۲</sup>

#### چکیده

یکی از مسائل مورد توجه متولیان و مدیران فرهنگی جوامع، بحث دین و دینداری در جامعه است. **هدف:** هدف پژوهش حاضر، بررسی الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد فیروزکوه بوده است. **روش:** جامعه آماری کلیه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی فیروزکوه در سال تحصیلی ۹۰-۹۱ بود که نمونه‌ای به حجم ۳۷۰ نفر به روش طبقه‌ای و تصادفی انتخاب شدند. با کمک گرفتن از برخی نظریه‌های حوزه جامعه‌شناسی دین و با استفاده از الگوی گلاک و استارک، در شش بُعد اعتقادی، مناسک دینی، تجربه دینی، محرّمات دینی، پیامدی و دانش دینی، الگوهای دینداری بررسی شده و سپس با نگاهی به علم مدیریت و به خصوص مدیریت فرهنگی، ضمن ارائه تصویری از وضعیت موجود دینداری، راهکارهای مدیریتی مناسب جهت ارتقای آن تبیین شده است. **یافته‌ها:** تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که وضعیت دینداری در بُعد اعتقادی و مناسک دینی در سطح مورد قبول، در بُعد تجربه دینی در سطح متوسط به بالا، در بُعد محرّمات دینی در سطح متوسط و در بُعد پیامدی دینی و دانش دینی در سطح مورد قبول است. **نتیجه‌گیری:** وضعیت دینداری در بین دانشجویان فیروزکوه در حد مطلوبی است.

**واژگان کلیدی:** الگوهای دینداری، اعتقادات، مناسک، پیامدهای دینی و محرّمات دینی، تجربه و دانش دینی.

♦ دریافت مقاله: ۹۱/۱۰/۲۱؛ تصویب نهایی: ۹۲/۰۱/۲۹.

۱. کارشناس ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، مربی گروه معارف، دانشگاه آزاد اسلامی واحد فیروزکوه.
۲. دکتری مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب (نویسنده مسئول) / آدرس: تهران، شهرک غرب، خیابان دامن، خیابان درختی، کوچه شهید ثقفی، دانشکده علوم و انسانی و اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب / شماره ۱-۲۲۳۵۰۰۹۰ / Email: Fchavoshbashi@yahoo.com

## الف) مقدمه

از دیدگاه دانش جامعه‌شناسی، «دین» نهادی اجتماعی است که با سایر نهادها ارتباط متقابل دارد و از نظر فرهنگی؛ بخشی از فرهنگ هر جامعه است که در قالب الگوهای مختلف دینداری از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. دیگر آنکه، امروزه به دلیل قرار داشتن جامعه ما در مرحله گذار از سنت به مدرنیته و در شرایطی که آحاد جامعه بسیار بیش از گذشته در معرض پیامهای فرهنگی اغلب لائیک جوامع غربی قرار دارند، بحث دینداری در بین اقشار مختلف به ویژه نسل جوان، به عنوان یک دغدغه فرهنگی مهم برای مدیران فرهنگی جامعه درآمده است.

برخی از صاحب‌نظران فرهنگی، معتقدند که شرایط جهان امروز و به ویژه وجود انواع پیام‌رسانهای فرهنگی در عصر مدرن که به طور دائم پیامهای ضد دینی را به سوی جوانان گسیل می‌دارند، باعث کم‌رنگ شدن دینداری در بین جوانان شده است. مدعیان این دیدگاه، تغییر در الگوهای رفتاری جوانان و رویگردانی آنان از ظواهر سنتی دینداری را شاهدی بر ادعای خود می‌دانند. بررسی درستی این مدعا، هدف نوشتار حاضر است. به نظر می‌رسد این دیدگاه به گونه‌ای افراطی به موضوع نگرسته و مدعای ما در این پژوهش آن است که آنچه در واقع رخ داده، تغییر در الگوی دینداری در قشر جوان جامعه و نه رویگردانی این قشر از دین به معنای عام کلمه است. لذا لازم است با توجه به وقوع تغییرات در الگوهای دینداری جوانان، الگوی مدیریتی مطلوبی را جهت اداره بهتر وضعیت فرهنگی و دینی جوانان و رسیدن به شرایط مطلوب اتخاذ کرد.

با وجود اینکه در سنجش دینداری در میان جامعه‌شناسان و مدعیان مطالعات دینی، توافق نظر کامل وجود ندارد؛ ولی تأکید بر ابعاد گوناگون دینداری از قبیل بُعد مناسکی، شناختی، تجربی، پیامدی و اعتقادی، امکان داوری مقایسه‌ای در خصوص وضعیت دینداری در میان گروههای متعدد اجتماعی و ملتها و کشورها را فراهم کرده است. به لحاظ اعتقادی این سؤال اصل است: «به چه میزان به خدا اعتقاد دارید؟ آیا به معاد و عدالت و پیامبران الهی اعتقاد دارید؟». اعتقاد داشتن به خدا هم می‌تواند همراه با تکالیف باشد و هم نباشد. برای مثال، بیشتر کسانی که به خدا اعتقاد دارند، شرایط رفتن به مکانهای مذهبی و انجام مناسک دینی را فراهم می‌کنند. ولی عده‌ای هم ضمن باور به خدا و معاد، تعهدی خاص به انجام مناسک مذهبی از

## ۳۱۷ **بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی** ♦

قبیل نماز خواندن، روزه گرفتن، حج رفتن (در میان مسلمانان) و رفتن به کلیسا و خواندن متون دینی (در میان مسیحیان) ندارند. بدین لحاظ، این سؤال مطرح می‌شود که: افرادی که خود را مذهبی می‌دانند و به خداوند نیز اعتقاد دارند، ولی مناسک خاصی را انجام نمی‌دهند، دیندارند یا بی‌دین؟ این افراد، خود را دینی و مذهبی می‌دانند. با این حال در این طرح، در راستای تبیین الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد فیروزکوه، با کمک گرفتن از برخی نظریه‌های حوزه جامعه‌شناسی دین، الگوهای دینداری در میان دانشجویان مورد بررسی قرار گرفته و سپس با نگاهی به علم مدیریت و به خصوص شاخه مدیریت فرهنگی، ضمن ارائه تصویری از وضعیت موجود دینداری در بین جوانان، راهکارهای مناسب برای ارتقای آن ارائه خواهد شد. اهداف این مقاله را می‌توان به دو دسته اصلی و فرعی به قرار ذیل دسته‌بندی کرد:

### ۱. **هدف اصلی:** بررسی الگوهای دینداری در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد

فیروزکوه.

### ۲. **اهداف فرعی:**

- ✓ افزایش حجم دانش تجربی ما در خصوص مبحث دینداری در بین دانشجویان؛
- ✓ گشوده شدن دریچه‌ای نو به سوی شناخت بخشی از دنیای دانشجویان؛
- ✓ ارائه اطلاعاتی برای متولیان آموزش و مدیران فرهنگی کشور جهت مدیریت مطلوب وضعیت دینی و فرهنگی دانشجویان.

## **ب) ابعاد دینداری و الگوی تحلیلی**

برداشت‌های متفاوت از دین وقتی در حوزه عملی به دینداری ختم می‌شود، می‌تواند آوردگاه نظرات مختلف در حوزه دینداری و حتی دین‌مداری شود. این آوردگاه، خود میدان چالش‌هایی اساسی در تناقضات آشکار میان دین‌ورزی و قرائت‌های مختلف از دین در سطح جامعه است.

موضوع دینداری یا اصولاً پرداختن به بحث دیندار بودن یا نبودن جامعه یا افراد، بحثی است که سابقه آن به دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ در آمریکا برمی‌گردد. درست با همین دغدغه‌های

امروز ما در برابر طرح این موضوع، در آنجا هم متخصصان رشته‌های جامعه‌شناسی، پژوهشگران اجتماعی و گاهی هم مدیران به این موضوع می‌پرداختند. با تحولات آمریکا بر اثر صنعتی شدن فزاینده و مدرن شدن هر چه بیشتر و مهاجرت‌های وسیع و مجموعه تحولات اقتصادی- اجتماعی، مدرنیته‌ای عظیم در این جامعه شکل گرفت. در آنجا این سؤال پیش آمده این بود که مدرنیته با ایمان چه خواهد کرد؟ آن را تقویت می‌کند یا تضعیف؟ مردم دیندارتر شده‌اند یا برعکس؟ به طور عمده نیز جامعه‌شناسان دینی که سابقه کار در کلیسا و دغدغه‌های مذهبی داشتند، به این موضوع می‌پرداختند.

بر اثر تحولات ایجاد شده، این ذهنیت که «دین موجود فعالی در صحنه اجتماع نیست»، به تدریج با سؤالاتی جدی روبه‌رو شد و کسانی که نظریه‌های سکولاریستی داشته و آن را مطرح کرده بودند، درستی این نظریه را زیر سؤال بردند. معروف‌ترین آنها، یکی از جامعه‌شناسان آمریکایی به نام برگر است که آثاری از او به فارسی هم ترجمه شده است. او در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ در شمار نظریه‌پردازان برجسته نظریه سکولاریسم بود و استدلال می‌کرد که مدرنیته به سکولار شدن هر چه بیشتر جامعه منجر خواهد شد. اما از دهه ۸۰ به بعد، آرام آرام این موضوع زیر سؤال رفت. برگر در ۱۹۹۷ مقاله‌ای را در یک سمینار ارائه کرد که چندی بعد، موضوع کتاب وی قرار گرفت. وی در آنجا به صراحت اذعان کرد که تصور پیشین ما درست نبوده و امروزه دنیا و جامعه- به غیر از برخی استثناها- همان قدر دینی است که در گذشته بوده است. (سراج‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۱-۱۰)

تعریف عملیاتی دینداری یکی از موضوعات مناقشه‌برانگیز در بین جامعه‌شناسان دین بوده است. سخن اصلی این بوده که آیا دین، پدیده‌ای یک بُعدی است یا چند بُعدی؟ و مناسب‌ترین ابعاد آن کدامند؟!

الگوی گلاک و استارک<sup>۱</sup> الگویی است که توسط اغلب پژوهشگران و جامعه‌شناسان مذهبی به کار می‌رود (سراج‌زاده، ۱۳۷۷: ۲۳). بر اساس این الگو، همه ادیان دنیا با وجود تفاوت‌هایی در جزئیات، دارای عرصه‌های مشترک نیز می‌باشند، که دینداری در آنها متجلی می‌شود. این

## ۳۱۹ **بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی** ♦

الگو که در واقع دینداری را پدیده‌ای چند بُعدی می‌داند، عرصه‌های مشترک ادیان را ابعاد مرکزی دینداری محسوب می‌کند و آنها را چنین بر می‌شمارد (دواس، ۱۳۷۶: ۲۴۵):

### **۱. بُعد مناسکی یا اعمال دینی**

شامل اعمال دینی مشخصی همچون: عبادت، نماز، شرکت در آیینهای دینی خاص، روزه گرفتن در ماه رمضان و اعمال دیگر که برای هر فرد مسلمان بالغ واجبند و انتظار می‌رود پیروان هر دین آنها را به جا آورند. این امور که در اسلام از آنها تحت عنوان واجبات نام برده می‌شود، برای ساختن بُعد مناسکی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

### **۲. بُعد اعتقادی یا باورهای دینی**

عبارت است از باورهایی که انتظار می‌رود پیروان هر دین به آنها اعتقاد داشته باشند (کیوی و کامپنهود، ۱۳۷۰). این بُعد در اسلام، بیشتر منطبق با اصول شریعت و برخی عقاید دیگر همچون عقیده به ظهور حضرت مهدی (عج) است. اصول دین (شریعت) در اسلام عبارتند از: اعتقاد به خدا، نبوت حضرت محمد (ص) به عنوان آخرین پیامبر خدا و معجزه‌اش قرآن و نیز اعتقاد به روز جزا. اعتقاد به رعایت بعضی از اعمال دینی مثل نمازهای روزانه، روزه‌داری در ماه رمضان، جهاد علیه دشمنان فعال اسلام، انجام حج واجب و ادای خمس و زکات را هم می‌توان بخشی از باورهای اسلامی دانست.

### **۳. بُعد تجربی یا عواطف دینی**

ناظر به عواطف، مقررات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهر ربوبی همچون خدا یا واقعیت نهایی یا اقتداری متعالی است. در اسلام نیز همچون ادیان توحیدی دیگر، انتظار می‌رود که معتقدان، عواطف و احساساتی مثل ترس از خدا، توبه و تقرّب به خدا، پیامبر، ائمه (ع) و اولیا را تجربه کنند. میزان و عمق این تجارب را می‌توان برای سنجش بُعد عاطفی دینداری به کار برد.

### **۴. بُعد پیامدی یا آثار دینی**

ناظر به اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره پیروان دین است. در مورد بُعد پیامدی، طبق دین اسلام، استانداردهای رفتاری فراوانی هست که یک مسلمان باید در زندگی روزمره جداً آنها را رعایت کند. بعضی از آنها عبارتند از: حجاب یا پوشاندن

بخشهایی از بدن- به خصوص برای زنان، پرهیز از مصرف خوراکی‌ها و آشامیدنی‌های خاصی مثل الکل و گوشت خوک، زیر بار حکومت غیر مسلمان نرفتن و پیروی از قوانین اسلام در زندگی روزمره. نگرش مسلمانان در مورد این فرامین را می‌توان نشانه‌ای از اثر دینداری آنها در زندگی روزمره یا معرفت بُعد پیامدی دینداری آنان دانست. (افشاری، ۱۳۸۰)

پس به طور کلی، ابعاد دینداری معرفی شده توسط گلاک و استارک که از نظر بسیاری از اندیشمندان تا حد زیادی واقعیت را در بر می‌گیرد، عبارتند از: باورها و عقاید،<sup>۱</sup> مناسک،<sup>۲</sup> عبادی،<sup>۳</sup> تجربه دینی،<sup>۴</sup> دانش دینی<sup>۵</sup> و پیامدی<sup>۶</sup>. (گلاک و استارک، ۱۹۶۶)

پس از بررسی مقیاسهایی که به صورت چندبعدی به مسئله دینداری توجه کرده‌اند، مشخص شد همه یا بخشی از ابعاد تقسیم‌بندی گلاک و استارک به عنوان الگو مورد استفاده قرار گرفته است. همچنین در برخی از پژوهشهای تجربی سالهای اخیر در ایران، برای تعریف عملیاتی دینداری، از الگوی گلاک و استارک استفاده شده است. (سراج‌زاده، ۱۳۷۷؛ طالبان، ۱۳۷۸، ۱۳۸۰؛ غیاثوند، ۱۳۸۰؛ نیک‌پی، ۱۳۸۰)

طراحان اغلب الگوهای دینداری، معتقدند الگوی پیشنهادی آنان، فرادینی است و منحصر به سنجش دینداری پیروان دین خاصی نیست؛ در حالی که یکی از مهم‌ترین ایرادهای این الگوها، محدود ماندن سنجها و گویه‌های پرسشنامه‌های آنها، در حد محتوای درونی یک دین خاص است. بر این اساس، محققان مسلمان نیز در پی دستیابی به الگوی متناسب با قابلیت‌های درونی اسلام برآمده‌اند. از جمله الگوهای بومی برای سنجش دینداری در ایران، می‌توان به الگوی دینداری شجاعی زند (۱۳۸۴) اشاره کرد.

شجاعی زند، دینداری را تأثیر و تجلی کم یا زیاد دین در ذهن، رفتار و روان افراد معرفی می‌کند که ابعاد پنج‌گانه معتقد بودن، مؤمن بودن، اهل عبادت بودن، اخلاقی عمل کردن و متشرع بودن، از آن مستفاد می‌شود. برای ساخت سنج یا سنج‌های معیار دینداری، علاوه بر

- 
1. Believe
  2. Ritual
  3. Practice devotional
  4. Experience
  5. Knowledge
  6. Consequence

بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی ❖ ۳۲۱

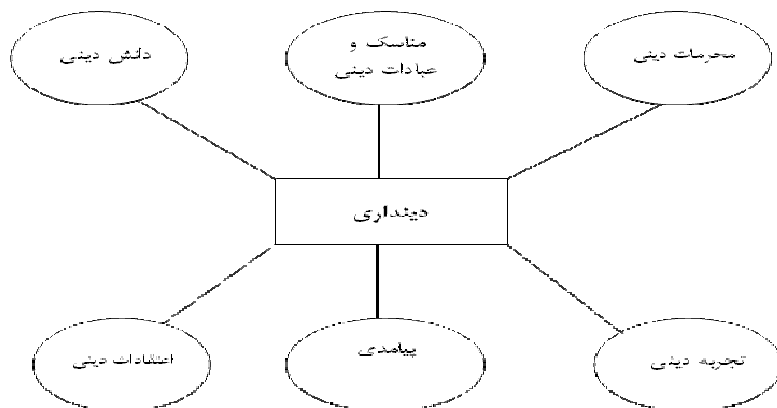
ابعاد و وجوه تصریح شده می‌توان از نشانه‌ها، آثار و پیامدهای عمیق‌تر دینداری نیز کمک گرفت؛ مانند تلاش فرد در افزایش دانش دینی، داشتن ظاهر دینی، برپایی شعائر و...

با بررسی الگوی دینداری شجاعی زند مشخص می‌شود که بخش عمده‌ای از این الگوها، محتواهای یکسانی را با عبارات اندکی متفاوت شرح داده و شباهتهای بسیاری را با هم نشان می‌دهند. به همین دلیل، الگوهای سنجش دینداری در بسیاری از ابعاد، محتوای یکسانی پیدا می‌کنند.

جالب اینجاست که علاوه بر محافل آکادمیک و دانشگاهی، علامه جعفری نیز تقسیم‌بندی پنج‌گانه گلاک و استارک را برای مطالعه دینداری مناسب می‌دانند. ایشان معتقدند: «این تقسیم‌بندی درباره جنبه‌های مختلف دین‌گرایی، یکی از عالی‌ترین تقسیم‌بندی‌هایی می‌باشد که در این زمینه صورت گرفته است و لذا توجه به آن برای محققان ضرورت درجه اول دارد. بدون این تقسیم‌بندی، جامعه‌شناسی دین قطعاً ناقص خواهد بود.» (جعفری، ۱۳۸۷: ۸۱)

اما بخشی از دینداری هنوز در این ابعاد پنج‌گانه مغفول مانده و آن، رعایت محرّمات دینی است. البته دی‌جانگ و همکاران (۱۹۷۶) ابعاد شش‌گانه‌ای را در سنجش دینداری مدّ نظر قرار داده‌اند که می‌توان گفت یک بُعد آن؛ یعنی «پیامدهای اخلاق فردی» (مهدوی، ۱۳۸۷) به مفهوم مدّ نظر ما نزدیک است.

بنابر این، در مقاله حاضر با الگوگیری از گلاک و استارک (۱۹۶۶)، دی‌جانگ و فالکلند<sup>۱</sup> (۱۹۶۶) و کمک از ابعاد شش‌گانه‌ای که دی‌جانگ و همکاران (۱۹۷۶) (کاظمی، فرجی، ۱۳۸۸: ۸۳) در عملیاتی کردن دین مورد استفاده قرار دادند، الگوی ذیل (نمودار ۱) ارائه و مدّ نظر قرار گرفته است.



نمودار ۱: ابعاد دینداری لحاظ شده در مقاله حاضر

(گلاک و استارک، ۱۹۶۵)

در الگوی ارائه شده، مقیاسهایی برای سنجش دینداری در نظر گرفته شده که در جدول ۱ می‌توان آنها را نشان داد:

جدول ۱: مؤلفه‌های مربوط به مفاهیم مرتبط با دینداری

مفاهیم اصلی	مؤلفه‌های مربوط
اعتقادی	معاد، توحید، و حیانی بودن قرآن، اعتقاد به پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)، اعتقاد به بهشت و جهنم.
مناسک و عبادات	نماز، نماز جماعت، نماز جمعه، نماز عید فطر، روزه، خمس، راز و نیاز با خدا، نذر، کمک مالی به نیازمندان، شرکت در مراسم عزاداری امام حسین(ع).
تجربه دینی	امنیت در برابر مرگ، معناداری زندگی، حضور خداوند در زندگی.
محرّمات دینی	دروغ، تهمت، عاق والدین، دزدی، حق دیگران (حق الناس).
دانش دینی	آشنایی با احکام نماز، روزه، زکات، تعداد فروع دین، تعداد رکعات نماز، تعداد سوره‌های قرآن
پیامدی	کمک به مستمندان، حجاب، پرهیز از خوردن گوشت خوک و آشامیدن الکل، پیروی از قوانین اسلام در زندگی و زیر بار حکومت غیر مسلمان نرفتن.



### ج) روش تحقیق

تحقیق حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ اینکه در راستای حل مسئله و رسیدن به شیوه تصمیم‌گیری صحیح است، از نوع توصیفی-پیمایشی و روش گردآوری اطلاعات آن، تلفیقی از دو روش میدانی و کتابخانه‌ای است. برای جمع‌آوری اطلاعات و مطالب مربوط به بخش نظری تحقیق، از روش کتابخانه‌ای استفاده شده و روش میدانی با استفاده از ابزار پرسشنامه و به شیوه پیمایشی برای گردآوری اطلاعات مربوط به بخش عملی مقاله به کار گرفته شده است. جامعه آماری، کلیه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد فیروزکوه می‌باشند که برای تعیین نمونه مطابق فرمول کوکران، ۳۷۰ نفر به صورت طبقه‌ای و تصادفی به تفکیک جنسیت، تحصیلات و گروه آموزشی انتخاب شدند.

### د) بحث و بررسی یافته‌ها

#### ۱. بررسی نتایج در بُعد اعتقادات دینی

- در سؤال «اولین و مبنایی‌ترین شرط دینداری، اقرار به وحدانیت خداوند است»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۳۸ بوده که نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال، موافق و تا حدودی کاملاً موافق است.
- در سؤال «جهان تصادفی به وجود نیامده و حتماً آفریننده‌ای دارد»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۶ بوده و نشان می‌دهد به طور متوسط دیدگاه دانشجویان با این سؤال، موافق و تا حدودی کاملاً موافق است.
- در سؤال «حداقل تدین و دینداری در دین اسلام را اعتقاد به نبوت پیامبر اکرم (ص) دانسته‌اند»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۲ بوده که بیانگر آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال موافق است.
- در سؤال «نظر شما در مورد گزینه اینکه انسان نتیجه کارهای خود را در روز قیامت می‌بیند چیست؟»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۸۴ بوده که بیانگر آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال بر عدم وجود نظری مشخص است.
- در سؤال «نظر شما به جمله اهل بیت پیامبر (ص) جانشینان واقعی او هستند که هدایت و سرپرستی مردم بعد از پیامبر (ص) از طرف خدا به آنان واگذار شده است، کدام

۳۲۴ ❖ فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۷

است؟»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۳۱ بوده که بیانگر آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان، موافقت با این سؤال است.

➤ در سؤال «بهشت و جهنمی وجود ندارد، بلکه بهشت و جهنم آدمها در همین دنیاست»، میانگین نظر دانشجویان ۲.۱۴ بوده که نشان می‌دهد به طور متوسط دیدگاه دانشجویان، مخالفت با این سؤال است.

➤ در سؤال «(به نظر من شیطان واقعاً وجود دارد»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۹۶ بوده که بیانگر آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال بر موافقت و در اکثر موارد بر عدم وجود نظری مشخص است.

**جدول ۲: نتیجه بعد اعتقادی دینی**

ردیف	سؤال	میانگین	نتیجه
۱	اولین و مبنایی‌ترین شرط دینداری، اقرار به وحدانیت خداوند است.	۴.۳۸	موافق
۲	جهان تصادفی به وجود نیامده و حتماً آفریننده‌ای دارد.	۴.۶	موافق
۳	حداقل تدین و دینداری در دین اسلام را اعتقاد به نبوت پیامبر(ص) دانسته‌اند	۴.۲	موافق
۴	انسان نتیجه کارهای خود را در روز قیامت می‌بیند	۳.۸۴	عدم نظر
۵	اهل بیت پیامبر(ص) جانشینان واقعی او هستند که هدایت و سرپرستی مردم بعد از پیامبر(ص) از طرف خدا به آنان واگذار شده است.	۴.۳۱	موافق
۶	بهشت و جهنمی وجود ندارد، بلکه بهشت و جهنم آدمها در همین دنیاست.	۲.۱۴	عدم توافق
۷	شیطان واقعاً وجود دارد.	۳.۹۶	عدم نظر
	جمع	۴.۲۱۵	تأیید

**۳۲۵** بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی

بنابر این، طبق جدول ۲، وضعیت دینداری در بُعد اعتقادی دینداری در بین دانشجویان فیروزکوه در سطح مورد قبول و با میانگین ۴.۲۱۵ است. لازم به توضیح است که سؤال ششم جدول به لحاظ ماهیت منفی آن، در محاسبه وارد نشده است. البته خود سؤال مورد تأیید واقع شده است.

**۲. بررسی نتایج در بُعد تجربه دینی**

➤ در سؤال «خدا به بندگان خود نزدیک است و هر وقت با او راز و نیاز کنیم و حرف بزنیم، صدای ما را می‌شنود»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۸۹ و بیانگر آن است که به طور متوسط نظر دانشجویان در مورد این سؤال متوسط و زیاد است.

➤ در سؤال «در زندگی چقدر به راز و نیاز با خدا می‌پردازید؟»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۴۵ بوده که بیانگر آن است که به طور متوسط نظر دانشجویان در مورد این سؤال زیاد و خیلی زیاد است.

**جدول ۳: نتیجه بُعد تجربه دینی**

ردیف	سؤال	میانگین	نتیجه
۱	خدا به بندگان خود نزدیک است و هر وقت با او راز و نیاز کنیم و حرف بزنیم، صدای ما را می‌شنود.	۳.۸۹	متوسط
۲	در زندگی چقدر به راز و نیاز با خدا می‌پردازید؟	۴.۴۵	زیاد
	جمع	۴.۱۷	تأیید

با توجه به جدول ۳ می‌توان گفت که وضعیت دینداری در بُعد تجربه دینی در بین دانشجویان فیروزکوه در سطح مورد قبول و با میانگین ۴.۱۷ است.

**۳. بررسی نتایج در بُعد مناسک دینی**

➤ در سؤال «به نظر من هر مسلمانی باید به خواندن نماز اهمیت بدهد»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۱۲ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان موافقت با این سؤال است.

➤ در سؤال «تا چه حد به شرکت در نماز جماعت اهمیت می‌دهید؟»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۲۷ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط پاسخ دانشجویان به این سؤال، گزینه زیاد است.

➤ در سؤال «چقدر به روزه گرفتن در ماه رمضان اعتقاد دارید؟»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۷۸ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال، متوسط است.

➤ در سؤال «تا چه میزان رفتن به نماز جمعه را مهم می‌دانید؟»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۰۱ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط پاسخ دانشجویان به این سؤال، گزینه زیاد است.

➤ در سؤال «چقدر عزاداری برای امام حسین(ع) در ماه محرم را مهم می‌دانید و در آن شرکت می‌کنید؟»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۵۷ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال، متوسط است.

➤ در سؤال «اهمیت نماز از نظر شما چقدر است؟»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۷۸ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال، متوسط است.

#### جدول ۴: نتیجه بعد مناسک دینی

ردیف	سؤال	میانگین	نتیجه
۱	به نظر من هر مسلمانی باید به خواندن نماز اهمیت بدهد	۴.۱۲	موافق
۲	تا چه حد به شرکت در نماز جماعت اهمیت می‌دهید؟	۴.۲۷	زیاد
۳	چقدر به روزه گرفتن در ماه رمضان اعتقاد دارید؟	۳.۷۸	متوسط
۴	تا چه میزان رفتن به نماز جمعه را مهم می‌دانید؟	۴.۰۱	موافق
۵	چقدر عزاداری برای امام حسین(ع) در ماه محرم را مهم می‌دانید و در آن شرکت می‌کنید؟	۳.۵۷	متوسط
۶	اهمیت نماز از نظر شما چقدر است؟	۳.۷۸	متوسط
	جمع	۳.۹۲	تأیید

۳۲۷ **بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی**

با توجه به جدول ۴، می‌توان گفت که وضعیت دینداری در بعد تجربه دینی در بین دانشجویان فیروزکوه در سطح مورد متوسط به بالا و با میانگین ۳.۹۲ است.

**۴. بررسی نتایج در بُعد محرّمات دینی**

➤ در سؤال «من فکر می‌کنم گاهی اشکال ندارد اگر وقتی خیلی مجبور هستم، دروغ بگویم»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۱۲ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال، متوسط و خنثی بودن نظرات است.

➤ در سؤال «به نظر من تهمت از گناهان کبیره است»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۱۲ بوده و نشان می‌دهد به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال، متوسط و خنثی بودن نظرات است.

➤ در سؤال «انسان باید مراقب این باشد که لقمه حرام نخورد»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۱۵ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان، موافقت با این نظر است.

**جدول ۵: نتیجه بُعد محرّمات دینی**

ردیف	سؤال	میانگین	نتیجه
۱	من فکر می‌کنم گاهی اشکال ندارد اگر وقتی خیلی مجبور هستم دروغ بگویم.	۳.۱۲	متوسط
۲	به نظر من تهمت از گناهان کبیره است.	۳.۱۲	متوسط
۳	انسان باید مراقب این باشد که لقمه حرام نخورد.	۴.۱۵	موافق
	<b>جمع</b>	<b>۳.۴۶</b>	<b>تأیید</b>

با توجه به جدول ۵، می‌توان گفت که وضعیت دینداری در بعد محرّمات دینی در بین دانشجویان فیروزکوه در سطح مورد متوسط و با میانگین ۳.۴۶ است.

### ۵. بررسی نتایج در بُعد پیامدی دین

➤ در سؤال «به عقیده من رضایت پدر و مادر خیلی مسئله مهمی است؛ چون رضایت خدا به رضایت پدر و مادر بستگی دارد»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۶ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال بر موافقت است.

➤ در سؤال «من فکر می‌کنم در تهیه قوانین اجتماعی و برای اداره جامعه باید کاملاً به دستورات دینی توجه شود»، میانگین نظر دانشجویان ۴.۰۸ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان، موافقت با این سؤال است.

➤ در سؤال «احترام به حق دیگران در مسائل مختلف، از واجبات دینی است»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۷۲ بوده و نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال بر خشتی بودن نظرات است.

➤ در سؤال «اگر مشکلی برای شما پیش بیاید چقدر با توسل به خداوند برای رفع آن مشکل اقدام می‌کنید؟»، میانگین نظر دانشجویان ۳.۷۵ بوده و نشان‌دهنده آن است که دیدگاه دانشجویان در مورد این سؤال متوسط است.

### جدول ۶: نتیجه بُعد پیامدی دینی

ردیف	سؤال	میانگین	نتیجه
۱	به عقیده من رضایت پدر و مادر خیلی مسئله مهمی است؛ چون رضایت خدا به رضایت پدر و مادر بستگی دارد.	۴.۶	موافق
۲	من فکر می‌کنم در تهیه قوانین اجتماعی و برای اداره جامعه باید کاملاً به دستورات دینی توجه شود.	۴.۰۸	موافق
۳	احترام به حق دیگران در مسائل مختلف از واجبات دینی است.	۳.۷۲	خشتی
۴	اگر مشکلی برای شما پیش بیاید چقدر با توسل به خداوند برای رفع آن مشکل اقدام می‌کنید؟	۳.۷۵	متوسط
	جمع	۴.۰۳	تأیید

با توجه به جدول ۶، می‌توان گفت که وضعیت دینداری در بُعد پیامدی دینی در بین دانشجویان فیروزکوه در سطح مورد قبول و با میانگین ۴.۰۳ است.

۳۲۹ ❖ بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی

## ۶. بررسی نتایج بُعد دانش دینی

در هر دینی انتظار می‌رود که دینداران، اطلاعات حداقلی در خصوص مسائل مربوط به دین خود را دارا باشند؛ یعنی داشتن دانش مختصری در خصوص مسائل مربوط به دین، بخشی از دینداری به حساب می‌آید. در این تحقیق نیز مانند برخی از تحقیقات انجام شده در سال‌های اخیر، بُعد دانش دینی از ابعاد دینداری در نظر گرفته شده است؛ به خصوص که دین اسلام، دانستن اطلاعات در خصوص برخی از احکام روزمره را واجب دانسته است. در این تحقیق، در خصوص پنج مطلب از دانسته‌های دینی دانشجویان شامل اطلاع از مبطلات روزه، تعداد کل رکعات نمازهای واجب روزانه، تعداد سوره‌های قرآن، تعداد فروع دین و آشنایی با برخی واجبات دینی سؤال شده است که نتایج آن را مرور می‌کنیم:

➤ کمی بیش از ۷۲ درصد از پاسخگویان به سؤال مربوط به مبطلات روزه پاسخ صحیح داده‌اند.

➤ میزان پاسخ صحیح در مورد سؤال مربوط به تعداد کل رکعات نماز، ۹۹.۵ درصد است که نتیجه‌ای مطلوب و در خور اعتناست.

➤ ۸۶.۵ درصد به سؤال مربوط به تعداد سوره‌های قرآن پاسخ صحیح داده‌اند.

➤ تنها نزدیک به ۷۶ درصد پاسخگویان به سؤال مربوط به تعداد فروع دین پاسخ داده‌اند.

➤ در پرسش آخر نیز برخی از تأکیدات دینی (خمس، کمک به نیازمندان، امر به معروف و نهی از منکر، حج) مطرح شده و از دانشجویان سؤال شده کدام یک جزء واجبات دینی نیست. میزان پاسخ صحیح در این سؤال نیز بیش از ۷۲ درصد است.

## جدول ۷: نتیجه بُعد دانش دینی

ردیف	سؤال	میانگین	نتیجه
۱	مبطلات روزه	۲.۶	گزینه ب و ج
۲	تعداد کل رکعات نماز	۱	گزینه الف
۳	تعداد سوره‌های قرآن	۲.۸	گزینه ب و ج
۴	تعداد فروع دین	۳.۷۶	گزینه ج و د
۵	واجبات دینی	۲.۵۸	گزینه ب و ج
	جمع	۴.۲	گزینه صحیح

با توجه به جدول ۷، می‌توان گفت که وضعیت دینداری در بُعد دانش دینی در بین دانشجویان فیروزکوه در سطح مورد قبول و ۴.۲ است.

## ۷. جمع‌بندی

وضعیت دینداری در شش بُعد مطرح‌شده نشان داد که وضعیت دانشجویان در بُعد محرمات دینی، پایین‌تر از سایر ابعاد و در بُعد دانش دینی، بالاتر است. البته در مقایسه ابعاد، مشخص است که فاصله بین آنها زیاد نبوده و تقریباً شرایط و وضعیت دینداری در بین دانشجویان فیروزکوه در حد مطلوب است.

## هـ) نتیجه‌گیری و ارائه الگوی مدیریتی مناسب

معروف‌ترین تعریف ارائه‌شده از فرهنگ به ادوارد تایلور تعلق دارد. او می‌گوید: «فرهنگ یا تمدن، کلیت به هم تافته‌ای است شامل دین، هنر، قانون، اخلاقیات، آداب و رسوم و هر گونه توانایی و عادت‌هایی که آدمی به عنوان عضو جامعه به دست می‌آورد». اکثر فرهنگ‌شناسان این تعریف را تعریف جامعی یافته، برای رسیدن به حداقل توافق در حوزه فرهنگ‌شناسی بر آن تأکید ورزیده‌اند. طبق این تعریف، دین جزء پیکره فرهنگ محسوب می‌شود و هر جا صحبت از فرهنگ هست، به نوعی پای دین نیز به عنوان جزء و عضوی از فرهنگ بدانجا باز



### ۳۳۱ **بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی**

است. با همین استدلال وقتی سخن از مدیریت فرهنگی به میان می‌آید، به نوعی صحبت از به کارگیری مدیریت در عرصه دین نیز به میان آمده است.

اما مدیریت چیست؟ مدیریت از نگاه اندیشمندان و پژوهشگران، دارای تعاریف متفاوت و متنوعی است. اما شاید بتوان تعریف ذیل را جامع همه تعاریفی دانست که ارائه شده است: «مدیریت عبارت است از دانش و هنر استفاده بهینه از منابع سازمانی در جهت تحقق اهداف از پیش تعیین شده». مدیریت فرهنگی چند سالی بیشتر نیست که به عنوان یک شاخه مهم از مدیریت، در دانشگاههای معتبر کشور ما صاحب کرسی شده است. هدف از ایجاد این رشته، آموزش مدیرانی است که قادر به مدیریت در محیطها و سازمانهای دولتی باشند. سازمانها و نهادها و محیطهای فرهنگی شامل صدا و سیما، دانشگاهها، مدرسهها، فرهنگسراها، خانههای فرهنگ، مؤسسههای فرهنگی، مطبوعات، خبرگزاریها، مؤسسههای آموزشی، آموزشگاههای هنری، سینماها و مراکز نمایشی، موزهها، گالریها، مدیریتهای فرهنگی وزارتخانهها و سازمانها و کارخانهها، سازمانهای انتشاراتی، مؤسسههای تبلیغاتی، کتابخانههای عمومی و ... با این وصف، عرصه فعالیت مدیریت فرهنگی بسیار گسترده و متنوع است و هدف این تحقیق، آن است که راهی به سوی بهره‌گیری از این دانش و هنر در هدایت و پیشبرد و پرورش دینی جوانان بگشاید و الگویی کارآمد برای بهبود وضعیت تربیت دینی جوانان به نهادهایی که در پرورش دینی و مذهبی جوانان دخیل هستند ارائه کند. لذا تمام مؤسسات و سازمانها و نهادهایی که تمام یا بخشی از وظیفه آنها تعلیم و تربیت دینی و فرهنگی جوانان است، به نوعی مخاطب این کلام هستند.

بنا به تعریف ارائه شده از مدیریت، برای اداره هر امر، نخست باید اهداف از پیش تعیین شده‌ای تعریف کرد. به نظر ما هدف مطلوب در تربیت دینی جوانان، درونی کردن همه ابعاد دینداری؛ یعنی دینداری با همه وجوه و ابعاد آن در بین نسل جوان است؛ اگر ارزشها و اصول دینی در همه ابعاد آن را در وجود جوانان خود درونی کنیم، به تربیت دینی مطلوب دست یافته‌ایم. پس هدف در مدیریت دین و دینداری در بین جوانان، نهادینه کردن همه ابعاد

دینداری در آنان است. برای رسیدن به این هدف باید تمامی منابع مرتبط در این زمینه و در دسترس را شناسایی کرد. به نظر نگارنده، منابع ما در این مسیر، تمام منابع و توان اثرگذاری دستگاههای مختلف فرهنگی کشور که به نوعی مخاطب جوان دارند را شامل می‌شود. این دستگاهها، کل مجموعه آموزش و پرورش، آموزش عالی، صدا و سیما، فرهنگسراها، مساجد و خانه‌های فرهنگ، نشریات و رسانه‌های گوناگون و ... را در بر می‌گیرد.

در قدم بعدی باید شرایط موجود شناسایی شده تا نقطه شروع و عزیمت و میزان فاصله تا شرایط و اهداف نهایی تعیین شود. اما نقطه شروع حرکت ما کجا قرار دارد؟ به عبارت دیگر؛ شرایط موجود ما چیست و جوانان ما از نظر وضعیت دینداری در کجا قرار دارند؟ تحقیقات و پژوهشهای علمی می‌توانند تصویری جامع از وضع موجود ما در زمینه وضعیت دین و دینداری جوانان ارائه دهند. تحقیق حاضر ثابت کرد که وضعیت دینداری در بین جوانان ما، آن میزان که در افکار عمومی رایج است، بغرنج نیست و حتی می‌توان گفت داشته‌های ما در این حیطه بسیار بیشتر از نداشته‌های ماست. این مسئله باید توجه مدیران فرهنگی ما را در حوزه‌های خرد و کلان به خود جلب کند که نقاط قوت و فرصت بسیاری برای بهبود وضعیت دینداری در بین جوانان خود داریم؛ به شرطی که شرایط امروز را به درستی و واقع‌بینانه و به دور از افراط و تفریط‌ها بشناسیم و از آن برای حرکت بهتر فرهنگی استفاده کنیم.

در اینجا لازم به تأکید است که متولیان تمامی نهادهای رسمی و غیر رسمی اجتماعی شدن، می‌توانند به عنوان مدیران فرهنگی، مخاطب این کلام ما باشند. می‌دانیم که در دانش جامعه‌شناسی، برای اجتماعی شدن افراد و آماده شدن آنان جهت ورود به اجتماع و پذیرفته شدن توسط اجتماع، نهادهای رسمی و غیر رسمی در نظر گرفته می‌شود. نهادهای غیر رسمی اجتماعی کردن افراد، شامل خانواده، دوستان، گروههای اجتماعی و رسانه‌های جمعی است. دانشگاه نیز به عنوان مهم‌ترین نهاد رسمی اجتماعی شدن در نظر گرفته می‌شود. بنابر این اگر می‌خواهیم الگویی مدیریتی برای تغییر وضعیت موجود دینداری جوانان از وضع موجود به

بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی ❖ ۳۳۳

سمت وضع مطلوب ارائه کنیم، تمامی این نهادها می‌توانند مد نظر و مورد خطاب ما قرار گیرند.

بر اساس نتایج تحقیق، دینداری در بین جوانان دانشجویان در ابعاد عقیدتی و تجربه دینی قوت و استحکام بسیار بالایی دارد. اقبال و نگرش مثبت به برخی فرایض شخصی و فردی مانند نماز و روزه نیز در حد بالاست. نگرش مثبت در خصوص اعمال گروهی دینی، همچون نماز جمعه و جماعت، در حد متوسط و همراه با ابهام است. همچنین برخی محرّمات دینی نزد جوانان با توجه به میزان بالای اعتقادات دینی‌شان، به میزان کافی مذموم و قبیح نیست. دانش دینی جوانان نیز به خصوص در مورد مسائل دینی و مسائلی که سر و کار مستقیم با آن ندارند، در حد خوب است. پیامد دین در زندگی روزمره جوانان نیز متفاوت است. دین در زندگی فردی و شخصی هنوز تأثیرات عمیق بر جوانان دارد؛ اما جوانان در زندگی اجتماعی، در خصوص لزوم حضور و اثرگذاری دین با ابهام و تردید مواجهند؛ یعنی به طور کلی ما در حوزه دینداری جوانان با نقاط قوت بالا و نیز نقاط ضعف نسبی مواجهیم. پس مدیران فرهنگی در همه سطوح خرد و کلان و در هر موقعیتی، اعم از آموزشی، فرهنگی، رسانه‌ای و ...، اگر قصد اثرگذاری بر قشر جوان به ویژه در حوزه تربیت دینی را دارند و تمایل به بهبود وضعیت دینداری جوانان در آنها وجود دارد، باید بدانند که:

- با دانشجویانی مواجهند که اعتقاد دینی در آنها بیش از آنچه به نظر می‌رسد، قوی است و این یک نقطه قوت است که نباید نادیده انگاشته شود.

- دانشجویان فارغ از هیاهوهای تبلیغاتی مثبت و منفی که دور و بر آنها وجود دارد، با دین به شیوه خود مأنوسند و از تجربه دینی خود سخن می‌گویند و راز و نیاز با خدا را در زندگی روزمره خود تجربه می‌کنند.

- دانشجویان نسبت به برخی محرّمات دینی حساسیتی که باید را ندارند. آن دسته از محرّمات دینی که در جامعه مورد تقبیح بیشتری قرار می‌گیرد، برای جوانان نیز مذموم جلوه

می‌کنند؛ اما هر جا حساسیت کل اجتماع در خصوص محرّماتی خاص پایین باشد و پیامهای فرهنگی که از طرق مختلف اعم از خانه و دانشگاه و رسانه‌های گروهی به آنان می‌رسد از تقبیح این اعمال تهی باشد، حساسیت جوانان نیز در خصوص آن کم خواهد بود.

- دانشجویان نسبت به واجبات دینی فردی گرایش بالایی دارند. اگر در جایی مشاهده می‌شود که میزان عمل به این واجبات در بین جوانان چندان که باید نیست، باید دانست که این نشان از روگردانی درونی و قلبی از این اعمال نیست، بلکه مشکل احتمالاً از جای دیگری است.

- دانشجویان گرایش چندانی به اعمال و مناسک دینی جمعی ندارند. اقبال به شرکت در عزاداری امام حسین(ع) در ماه محرم از استثنائات است.

- دانشجویان دوست دارند دین در زندگی روزمره آنها حضور داشته باشد. آنها برای رفع مسائل زندگی خود به طرق دینی روی می‌آورند و این اقبال در حد بالاست.

- دانشجویان در حضور دین در عرصه اجتماعی تردید دارند و گرایش مثبت آنها در این زمینه بالا نیست.

- دانشجویان دانش دینی خوبی در مورد مسائل دینی روزمره‌شان دارند، اما دانش دینی آنها در خصوص مسائل دینی انتزاعی‌تر، پایین‌تر است.

برای تغییر در وضعیت موجود دینداری در بین جوانان و اداره و مدیریت آن به سمت نقطه مطلوب که مورد تأکید دین مبین اسلام و مورد خواست اکثر مردم دین‌مدار کشور ماست، به نظر می‌رسد که ابتدا باید یک مدیریت واحد فرهنگی که تمامی سازمانها، نهادها، مؤسسات و دستگاههای فرهنگی کشور به نوعی تابع سیاستگذاری‌های آن باشند، نهضت اصلاح فرهنگ دینی کشور را پایه‌گذاری کند؛ نهادی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی یا مجموعه دولت که به نحوی تمام دستگاههای اجرایی را تحت پوشش دارند، در این زمینه می‌توانند نخستین گامها

۳۳۵ **بررسی وضعیت الگوهای دینداری در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی** ♦

را بردارند. سیاستگذاری‌های کلانی که در این راستا باید مد نظر همه نهادهای فرهنگی مرتبط با جوانان قرار گیرد، باید مبتنی بر موارد ذیل باشد:

- در برنامه‌های فرهنگی باید بر داشته‌های جوانان در حوزه دینداری و دین‌مداری تأکید کرد. تمامی پژوهش‌های ملی و منطقه‌ای در کشور بر اعتقادات بالای جوانان ایرانی تأکید کرده‌اند که این موضوع بستری بسیار مناسب برای تربیت دینی جوانان است. باید جوانان را باور داشت و این باورمندی را از طریق مدیران سطوح پایین‌تر فرهنگی (در دانشگاهها، فرهنگسراها و ...) و تمامی آنانکه به نحوی به طور مستقیم با جوانان در ارتباطند، به آنان نشان داد.

- اگر جوان ایرانی با این اعتقاد بالا، در عمل هنوز نقاط ضعف زیادی دارد یا هنوز بر حضور اجتماعی و همه‌جانبه دین در زندگی تأکید ندارد، این را باید در خطاهای گذشته ما و در اشتباهاتی که در این مسیر داشته‌ایم، ریشه‌یابی کرد. انجام آسیب‌شناسی تعلیم و تربیتهای دینی در گذشته، آسیب‌شناسی فعالیت‌های دینی عمومی و همگانی جاری و ساری در کشور و آسیب‌شناسی پیام‌رسانی دینی فعلی، از پیش‌مقدمات تدوین سیاست‌های جامع تحول در تعلیم و تربیت دینی در کشور است.

- هر جا در تحقیق حاضر و سایر تحقیقات مشابه، با مورد استثنایی مواجهیم، باید برآن تأکید شود و مورد توجه قرار گیرد. استثنائات مثبت باید الگوی عمل و مورد مطالعه قرار گیرد. در مناسک دینی جمعی اگر عزاداری‌های امام حسین(ع) به طور استثنایی مورد اقبال عمومی است، این موضوع باید بررسی و نکات کلیدی آن برای ایجاد تغییر و تحولات بعدی استخراج شود. در خصوص محرّمات دینی نیز که آنچنان که باید و شاید نگرش منفی جوانان را در بر نداشته است، می‌توان با مطالعه استثنائاتی که نمونه آن در تحقیق حاضر به چشم می‌خورد و درس‌گیری از آنها، سیاست‌هایی مبنایی برای تحول در تهیه و ابلاغ پیام‌های دینی به جوانان تهیه و تدوین کرد.

به طور کلی؛ اولاً، برای گذر از وضع موجود به سمت وضع مطلوب تربیت دینی جوانان، یک تحول ملی و همه‌جانبه مورد نیاز است و ثانیاً، برای اثرگذار بودن مدیریت تحول کلان در تربیت دینی جوانان، این مدیریت نخست باید از بالا و به طور کلان و به صورت سیاستگذاری‌های اصولی مبتنی بر تحقیقات و کار کارشناسی پیچیده و همه‌جانبه شروع شود؛ این مدیریت کلان باید از جانب دستگاههایی که قدرت و مشروعیت اثرگذاری بر سطوح خردتر فرهنگی جامعه را دارند اجرا شود تا همه دستگاههای فرهنگی به طور هماهنگ و یکدست و از راههای اصولی و علمی، حرکت هماهنگ به جانب یک هدف خاص را مد نظر قرار دهند و از تداخل در هدفگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها و اعمال مدیریتها اجتناب شود. در همین راستا مدیران سطوح خرد و آن گروه از متولیان فرهنگی که به طور مستقیم با قشر جوان در ارتباطند نیز باید به طور کامل بر اساس سیاستها و راهبردها و راهکارهای ملی و مورد اجماع، توجیه شوند تا یک حرکت کلان و مبتنی بر تلاشهای علمی کارشناسان حوزه فرهنگ و دین در جهت تحول در ایجاد تربیت دینی در جوانان آغاز شود و به ثمر نشیند. این مدیران در عرصه عمل باید از الگوی مدیریت پهن‌دامنه یا افقی بهره‌گیرند و راهکارهایی اتخاذ کنند که خود جوانان شخصاً با موضوع درگیر شوند؛ چون مطابق نتایج تحقیق، هر زمان خود جوانان با موضوعی دینی درگیری مستقیم و رو در رو داشته‌اند، میانگین نگرش و اقبال مثبت نسبت به آن موضوع در میان آنان بالاتر بوده است.



### منابع

- افشاری، رضا (۱۳۸۰)؛ «سنجش میزان دینداری دانش‌آموزان دوره متوسطه» (گزارش تحقیق)، همدان، ستاد اعتلای استان همدان.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۸۷)؛ فلسفه دین، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، چاپ دوم.
- حبیب‌زاده خطبه‌سرا، رامین (۱۳۷۴)؛ بررسی انواع دینداری در بین دانشجویان دانشگاه تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی علی‌رضا شجاعی زند، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- دواس، دی آن (۱۳۷۶)؛ پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران، نی.
- سراج‌زاده، سید حسین (۱۳۸۳)؛ «دینداری نسل‌های قدیم و جدید، تحلیلی بر نگرش‌های دینی جوانان و نوجوانان»، دوهفته‌نامه فرهنگ و پژوهش، ش ۱۵۸.
- سراج‌زاده، سید حسین (۱۳۷۷)؛ «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن»، نمایه پژوهش، ش ۷-۸.
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۴)؛ مدلی برای سنجش دینداری. نامه جامعه‌شناسی ایران. دوره ششم. شماره اول. بهار.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۷۸)؛ سنجش دینداری و گرایش جوانان دانش‌آموز نسبت به نماز، تهران، اداره آموزش و پرورش منطقه ۵.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۰)؛ دینداری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز، تهران، مؤسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- غیاثوند، احمد (۱۳۸۰). بررسی فرایند جامعه‌پذیری دینی جوانان (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران.
- کاظمی، عباس و مهدی فرجی (۱۳۸۸)، سنجش‌های دینداری در ایران. تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
- کیوی، ریمون ولوک وان کامپنهود (۱۳۸۶)، روش تحقیق در علوم اجتماعی، عبدالحسین نیک‌گهر، تهران، توتیا.

- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۶)؛ «معرفت دینی»، کتاب نقد، ش ۶-۵.
- مهدوی، مهدی، (۱۳۸۷)، «بررسی وضعیت دینداری کاربران ایرانی اینترنت»، پایگاه اطلاع رسانی حوزه.
- نیک پی، امیر (۱۳۸۰)؛ نگاهی به برخی تحولات دینی در ایران معاصر، نامه انجمن جامعه شناسی، ویژه نامه دومین همایش مسایل اجتماعی ایران، شماره ۳: صص ۶۱-۴۳
- Glorck & Stark (1966). **Dimensions of Religion Commitment, the Measured of Religiosity**, Chapter 8: 279-292. (<http://www.iranculture.org/dabirkhane/neshast/index.php?id=>)

